Kainatın Gizli Geometrisi: Moleküler Dünyada Sağ ve Sol Elin Sırrı

Ders Sunumu

Teradigma

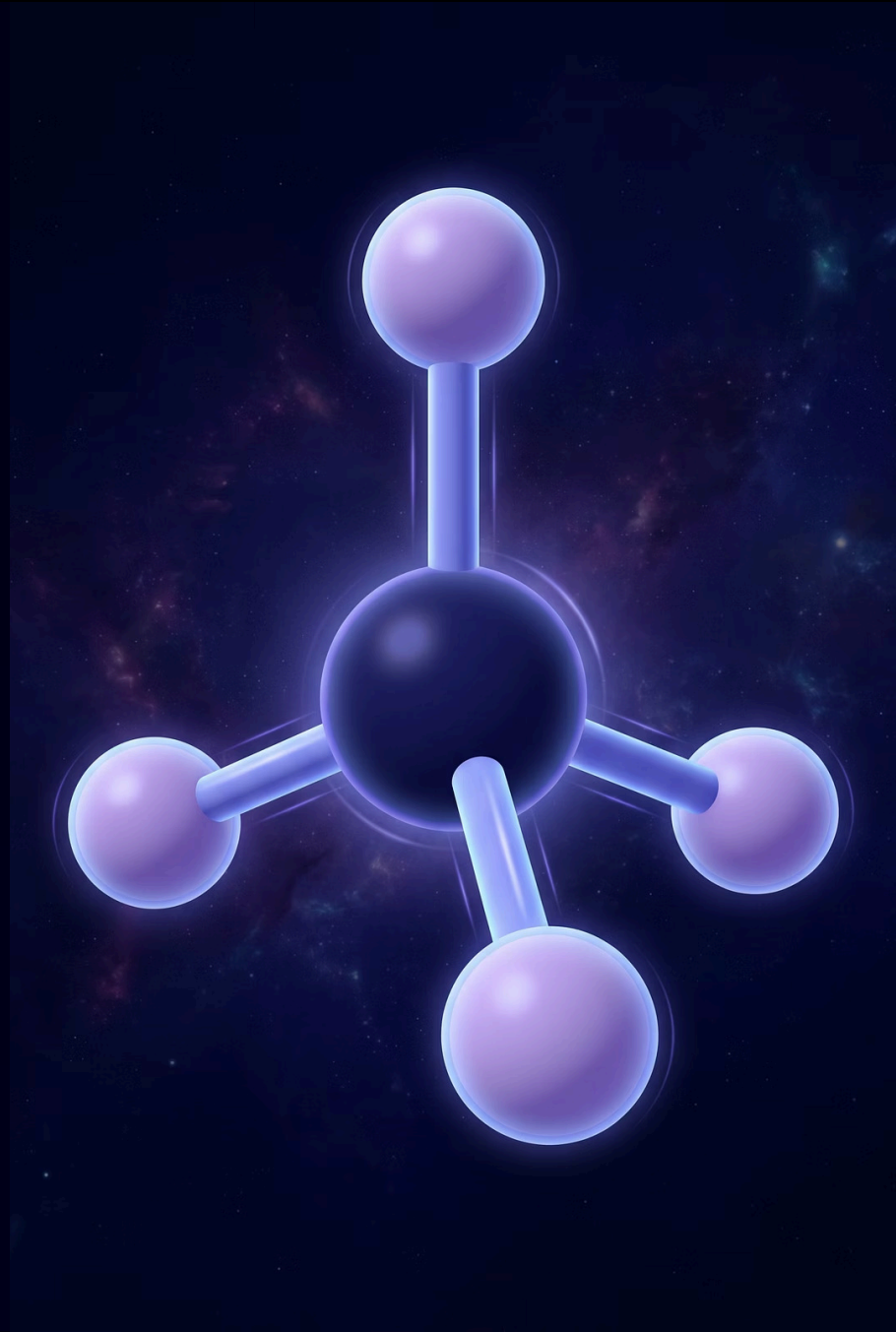

Aynaya Bak: Sağ El mi, Sol El mi?

Sağ elini aynaya kaldır. Aynadaki görüntü hangi elini kaldırıyor?

→ Ayna Görüntüsü

Aynadaki görüntün **sol** elini kaldırır

→ Üst Üste Getirme

İki eli üst üste getirmeye çalışsan, başparmaklar zıt yönlere bakar

→ Çakışmazlık

Eller asla tam olarak üst üste **çakışmaz**

İşte moleküller de tam olarak böyle davranır.

Kiralite Nedir?

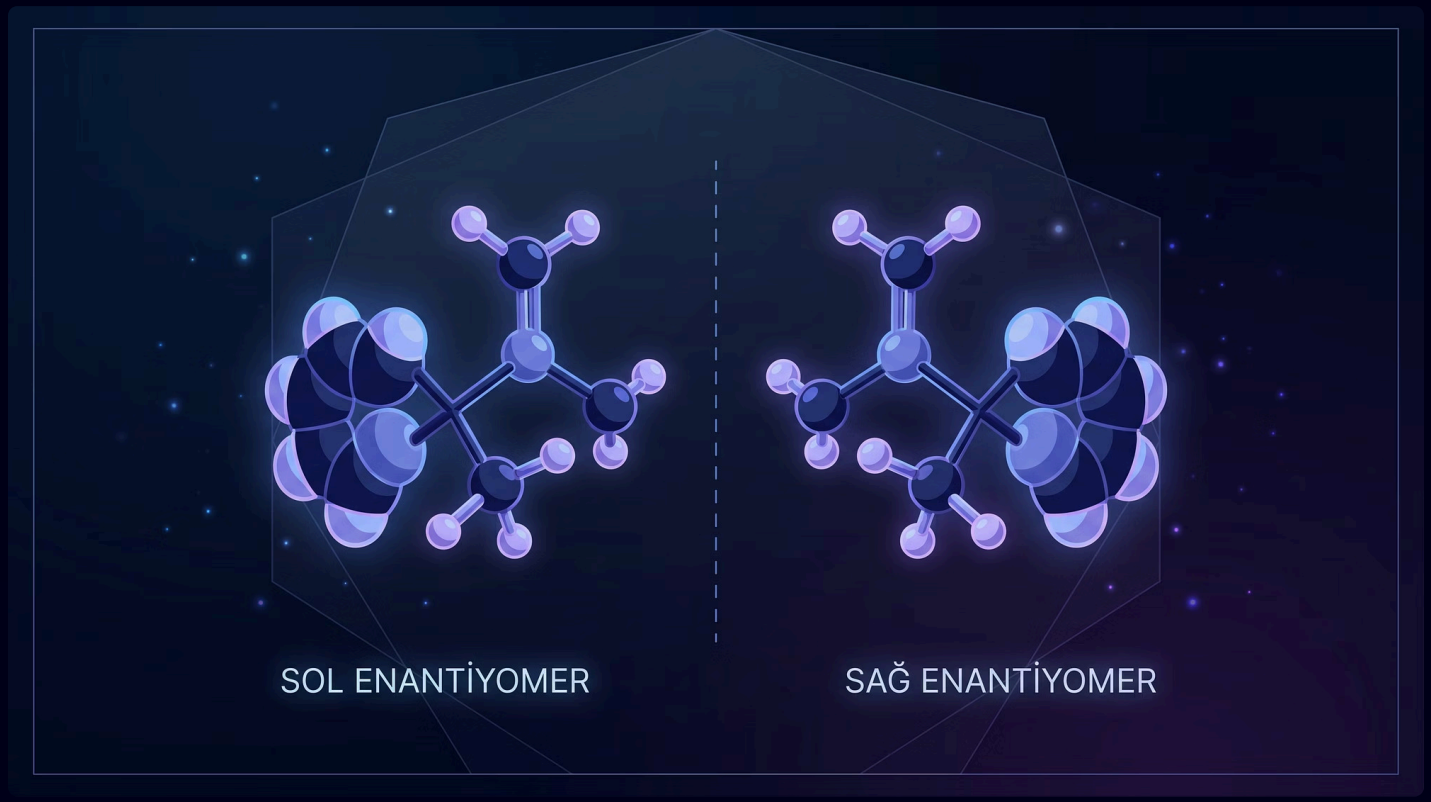

Kiralite (Chirality) — Türkçesiyle "Elallik" — bir nesnenin ayna görüntüsüyle çakışamaması durumudur.

Sağlak ve Solak Formlar

Tıpkı sağ ve sol el gibi, bazı moleküller de "sağlak" ve "solak" formlar oluşturur

Enantiyomer

Bu iki forma bilim dilinde **Enantiyomer** denir

Fark Nerede?

Enantiyomerler; atom sayısı, ağırlığı ve türü bakımından birbirinin tıpatıp aynısıdır — sadece uzaydaki dizilişleri farklıdır

Karbonun Dört Kollu Mucizesi

Yaşam kimyasının başrol oyuncusu Karbon atomu, aynı anda dört farklı atomla el ele tutuşabilir.

Tetrahedral Geometri

Bu dört kol uzayda **mükemmel bir geometriyle** açılır: düzgün dörtyüzlü (tetrahedron) şekli

Kiral Merkez

Dört kola dört **farklı** grup bağlanırsa ortaya **Kiral Merkez** çıkar

Sağ ve Sol

Bu noktada molekül, sağı ve solu olan bir nesneye dönüşür

Peki bu geometri atomların kendi kararı mıdır, yoksa onlara **kodlanan** bir düzen midir?

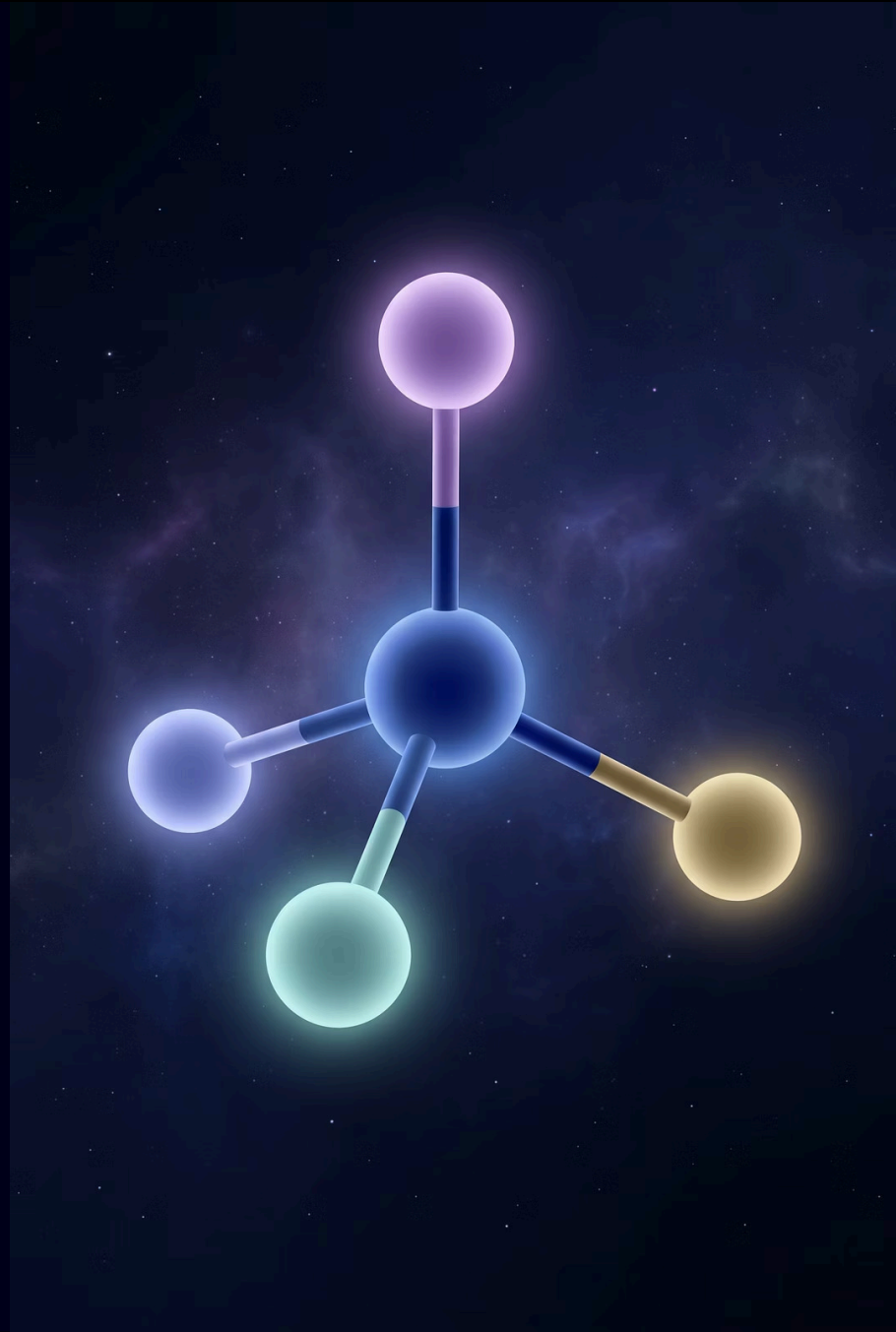

Enantiyomerlerin Şaşırtıcı Benzerliği

İki enantiyomer birbirinden neredeyse ayırt edilemez — ama yine de tamamen farklıdır.

Tamamen Aynı	Işık Çevirme	Tamamen Farklı
Atom sayısı, erime noktası, kaynama noktası: **tamamen aynı**	Polarize ışığı çevirme yönü: biri sağa (+), diğeri sola (−)	Koku, tat ve ilaç etkisi: **tamamen farklı**

Bir laboratuvar terazisi bu iki molekülü birbirinden ayırt edemez. Onları ayırt eden şey, yönlü bir etkileşime girmeleridir.

İsimlendirme: R/S ve D/L Sistemleri

R/S SİSTEMİ

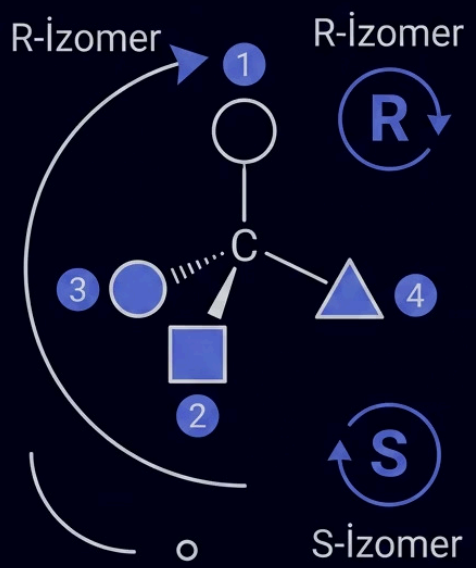

D/L SİSTEMİ

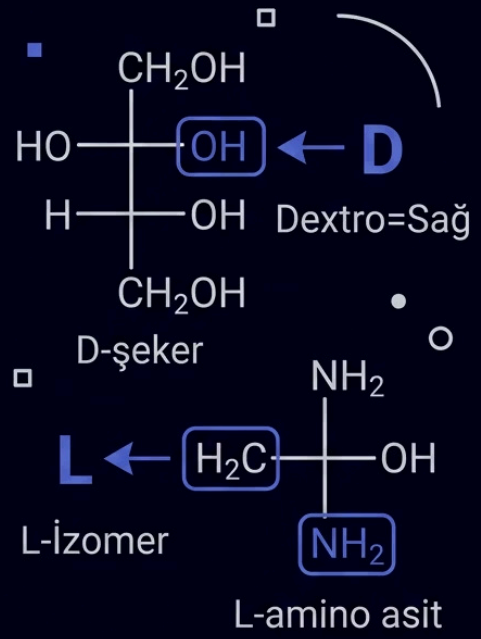

Bilim dünyası bu molekülleri etiketlemek için iki sistem geliştirmiştir.

Bu etiketler insanlar tarafından sonradan yapıştırılmıştır. Oysa moleküller, insanlık yaratılmadan çok önce bu kurallara sıkı sıkıya uyacak şekilde **inşa edilmiştir.**

HER İKİ SİSTEM DE İNSAN YAPIMIDIR.
MOLEKÜLLER ONLARDAN ÇOK ÖNCE VARDI.

R/S Sistemi
Latince "Rectus" (Sağ) ve "Sinister" (Sol) — atomların ağırlıklarına göre yapılan modern sıralama

D/L Sistemi
Latince "Dextro" (Sağ) ve "Levo" (Sol) — biyokimyada şekerler ve amino asitler için kullanılır

Atropizomerizm: Dönemeyen Moleküllerin Sırrı

Kiralite her zaman bir karbon merkezinden kaynaklanmaz. Bazen moleküllerin bağ etrafında **dönmesi engellenir** — buna **Atropizomerizm** denir.

> Dar bir koridorda sırtında dev bir pervane taşıyan bir adam düşün. Pervane o kadar geniştir ki adam kendi etrafında dönemez — yüzü ya hep ileriye ya da hep geriye bakmak zorundadır.

Bazı moleküller de büyük atom grupları nedeniyle belirli bir pozisyonda **kilitli** kalır. Bu, bir hata değil; kasıtlı bir tasarımdır.

Canlılık "Tek El" Kullanır

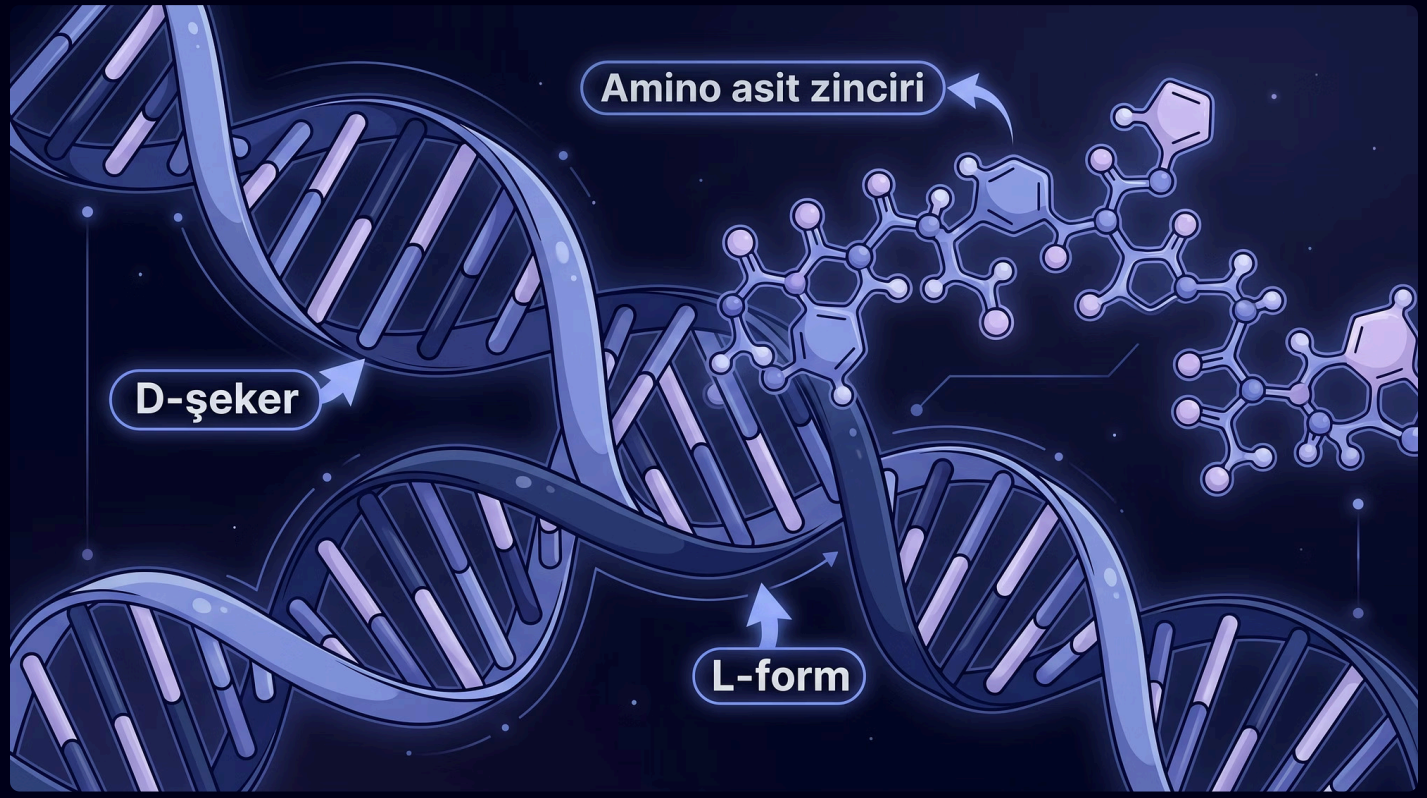

Normal kimyasal süreçlerde sağ ve sol formlar **eşit miktarda** (%50 — %50) üretilir. Buna **rasemik karışım** denir.

→ **Doğanın Kuralı**

Havaya para attığında yazı ve tura eşit gelir — doğa da böyle davranır

→ **Canlı Hücrede Kural Bozulur**

Ancak canlı hücreye girdiğinde bu kural **tamamen bozulur**

→ **Amino Asitler: Sol Elli**

Vücudumuzdaki tüm proteinleri oluşturan amino asitler istisnasız **sol ellidir** (L-form)

→ **DNA/RNA Şekerleri: Sağ Elli**

DNA ve RNA sarmallarının omurgasındaki şekerlerin tamamı ise **sağ ellidir** (D-form)

Trilyonlarca Kez Yazı Gelmek

Bu durumu anlamak için şöyle düşün:

İmkansız Olasılık

Yazı-tura oyununda 150 kere üst üste hep tura gelmesini beklemek gibi bir durum

Atomların Tarafsızlığı

Cansız atomların tabiatında "sol" veya "sağ" tercihi **yoktur**

Fiziksel Kuvvetler

Atomlar yalnızca fiziksel kuvvetlere uyar — "tercih" yapamazlar

O halde yaşamın temelindeki bu ısrarlı ve hatasız "sol el" tercihi nereden gelmektedir? Bu soru, maddenin ötesindeki bir **İrade**yi işaret eden en güçlü delillerden biridir.

Koku Reseptörü: Şekli Okuyan Sistem

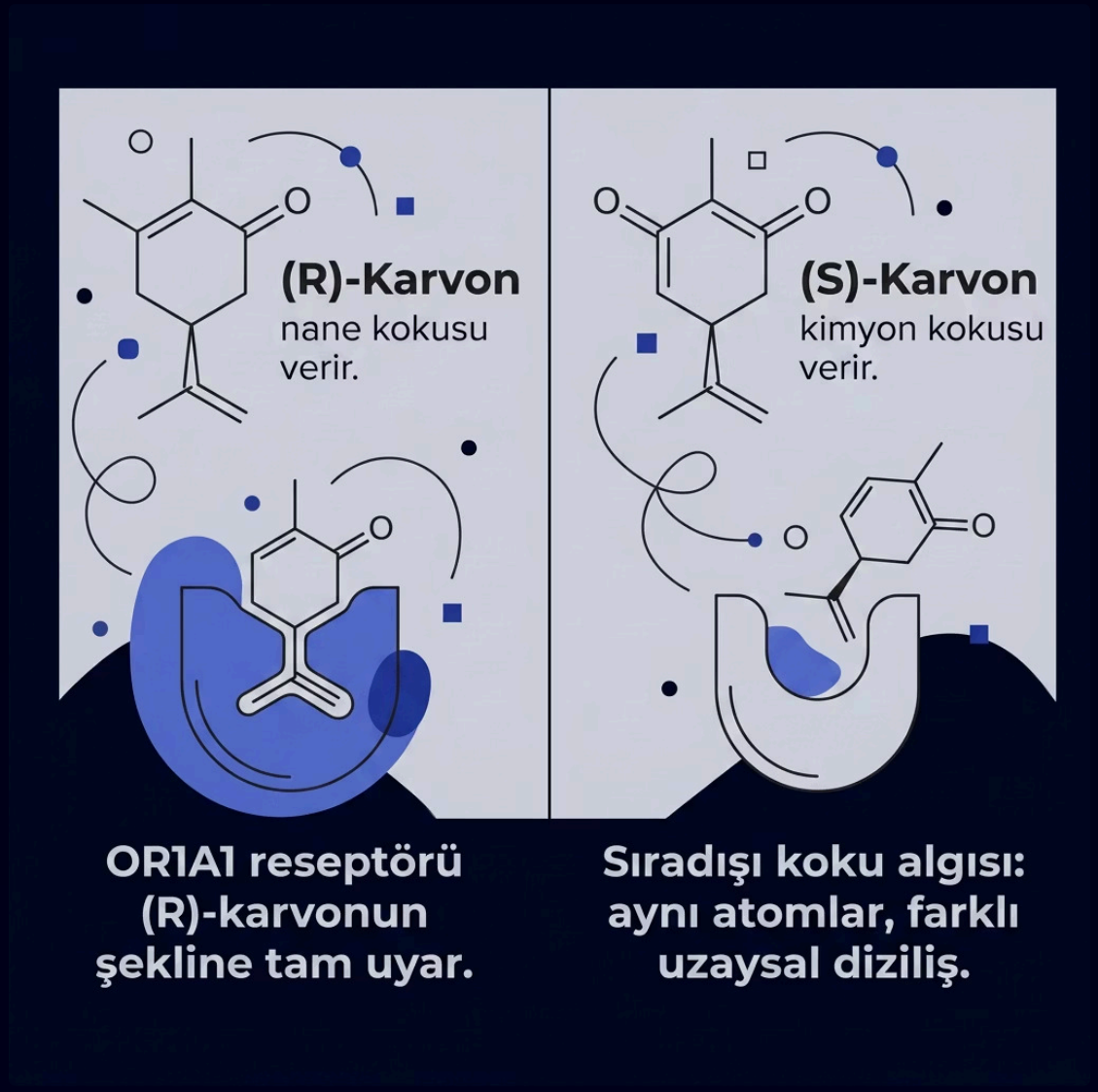

Canlılığın dili "şekil" dilidir. Burunumuzdaki reseptörler (algılayıcılar) atomları **saymaz** — molekülün **şeklini okur.**

2024'te yapılan bir çalışma, **OR1A1** isimli koku reseptörünün bu ayrımı atom düzeyinde nasıl yaptığını görüntüledi: reseptörün bağlanma cebi, (R)-karvonun şekline tam uyacak şekilde tasarlanmıştır.

Karvon Molekülü
Aynı atomlar, aynı bağlar, yalnızca ayna görüntüsü farkı

(R)-Karvon
Keskin bir **nane** kokusu

(S)-Karvon
Belirgin bir **kimyon** kokusu

Limonen: Ders Kitabı Efsanesinin Düzeltilmesi

Yıllarca şu bilgi ders kitaplarında yer aldı: "(R)-Limonen portakal kokar, (S)-Limonen limon kokar." Bu bilgi tam doğru değildir.

(R)-Limonen

Gerçekten portakal/narenciye kokusu

(S)-Limonen

Limon değil — çam ağacı, terebentin veya nane benzeri koku

"Limon" kokusu aslında **Sitral** gibi başka moleküllerin limonenle oluşturduğu "koro"dan gelir. Burun, yalnızca ana molekülü değil, milyonda bir oranındaki yardımcıları da algılayarak beynimizde bir "meyve kokusu" sentezi yapar.

Mentolle Serinlemek: Gerçek mi, Kodlanmış Algı mı?

Nane şekeri yediğinde ağzında hissettiğin serinlik, aslında fiziksel bir soğuma **değildir.**

Termometre Yanılmaz

Termometreyle ölçsen, ağzının sıcaklığının değişmediğini görürsün

TRPM8 İyon Kanalı

Doğal (-)-Mentol, dildeki **TRPM8** iyon kanallarına bağlanır

Beyne Yanlış Sinyal

Bu bağlanma beyne "ortam soğudu" sinyali gönderir

Mentolün diğer kiral ikizleri bu etkiyi çok az gösterir veya hiç göstermez. Kapı açılması için anahtar **tam** olmalıdır — ayna görüntüsü anahtarı kilidi **açmaz.**

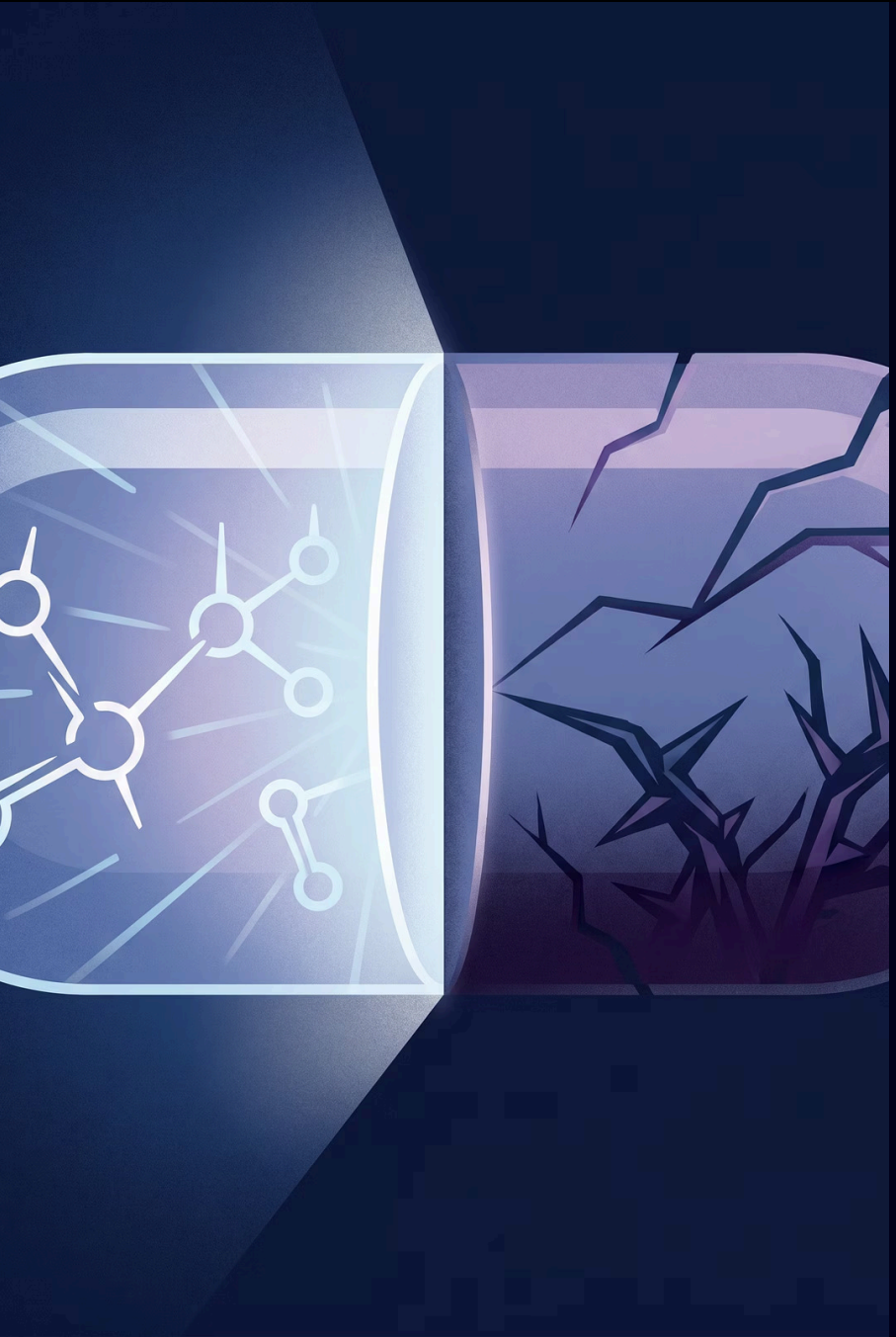

Talidomid Trajedisi: Şifa ve Zehir Arasındaki Fark

1950'lerin sonunda hamile kadınlara sabah bulantısı için verilen **Talidomid**, sağ ve sol formların karışımıydı.

(R)-Talidomid

Sakinleştirici, bulantı önleyici — "iyi yüz"

(S)-Talidomid

Anne karnındaki bebeğin kol ve bacaklarının oluşmamasına neden olan güçlü bir **teratojen** (gelişim bozucu)

Aynı atomlar, aynı ağırlık — ama biri şifa, diğeri yıkım. Bu fark, tek bir kiral merkezin uzaydaki duruşundan ibaretti.

Cereblon: Hücrenin Çöpçüsü Nasıl Kandırıldı?

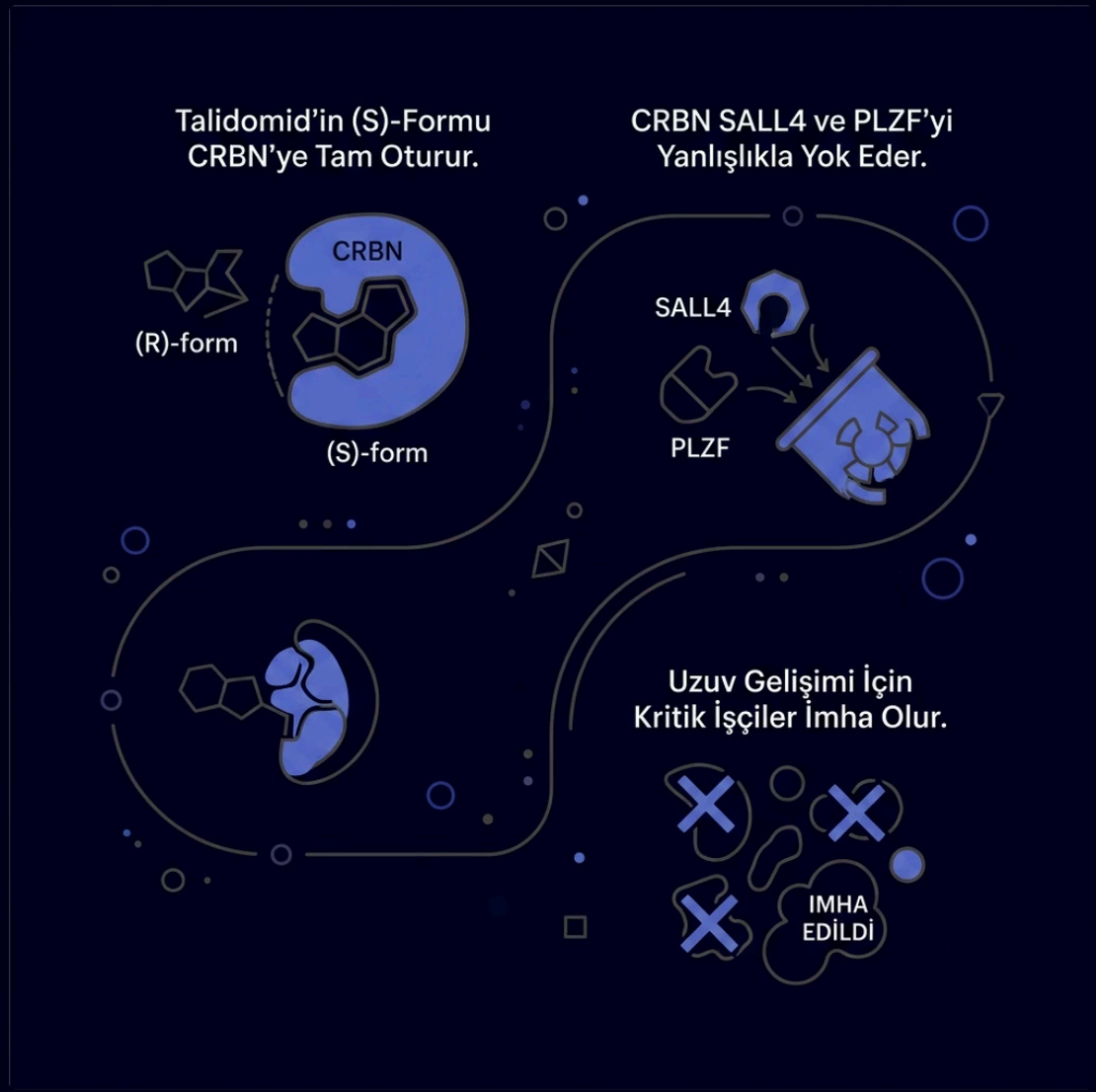

(S)-Talidomid, vücutta hücrenin "çöp öğütücüsü" olan sistemin kilit parçası **Cereblon (CRBN)** proteinine oturur.

01

Seçici Bağlanma

(R)-form bu cebe **sığmaz** — yalnızca (S)-form tam olarak oturur

02

Şekil Değişimi

(S)-form Cereblon'un yüzey şeklini değiştirir

03

Yanlış Tanıma

Cereblon, bebeğin uzuv gelişimi için hayati **SALL4 ve PLZF** proteinlerini yanlışlıkla "çöp" zannederek yok eder

04

Yıkım

Kolları ve bacakları inşa edecek "işçi proteinler" hücrenin kendi sistemi tarafından imha edilir

İnsan Müdahalesinin Sınırı: Rasemizasyon

"Neden sadece iyi (R) formunu vermediler?" sorusunun cevabı, biyolojik sistemlerin karmaşıklığını bir kez daha gözler önüne serer.

Saf (R) Formu Verilse Bile

Hastaya %100 saf (R)-Talidomid verilse bile, insan kanının pH koşullarında molekül birkaç saat içinde kendiliğinden **diğer forma dönüşür**

Rasemizasyon

Vücut, "iyi" ilacı %50 oranında "kötü" ilaca çevirir — buna **Rasemizasyon** denir

İnsan Sınırı

İnsan bir molekülü tasarlayabilir; ama o molekülün vücut içindeki kaderini belirleyen kimyasal denge yasalarını **değiştiremez.**

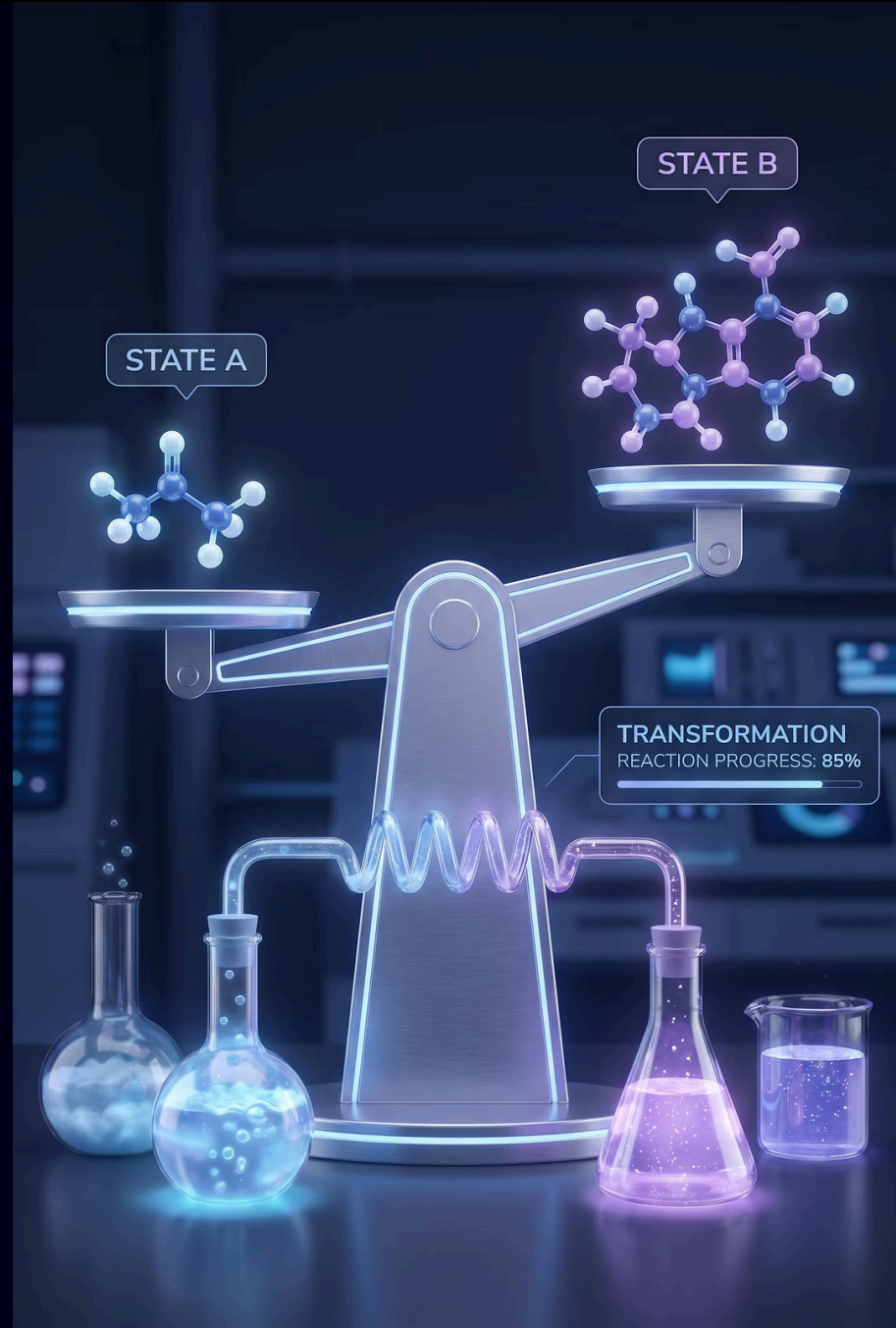

Sotorasib: Dönemeyen Molekülün Zaferi

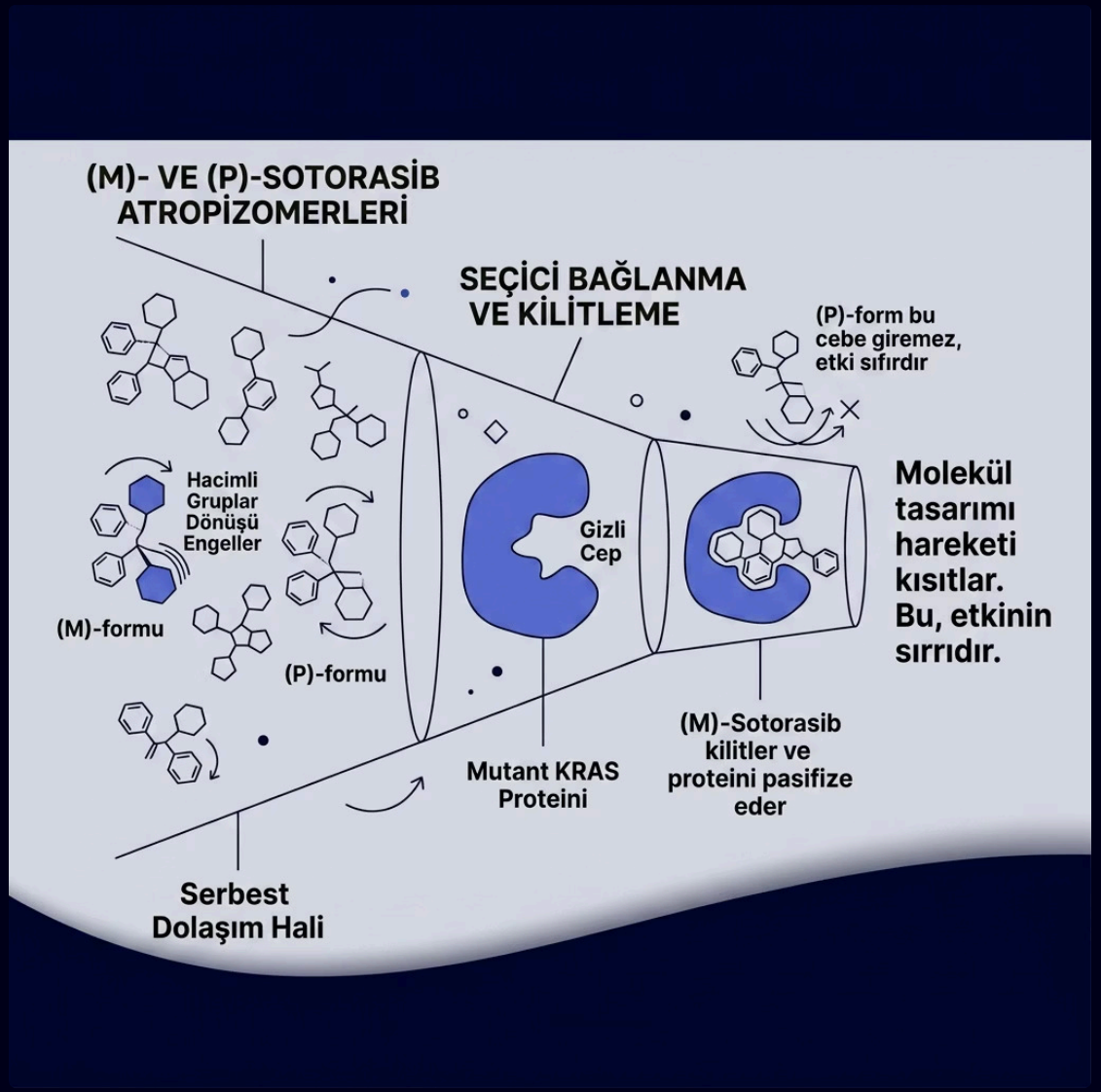

Akciğer kanseri ilacı **Sotorasib**, "dönme" problemini tamamen durdurarak başarıya ulaşır — bu bir **atropizomerizm** uygulamasıdır.

Hareketin kısıtlanması, burada bir kusur değil; amaca hizmet eden bir **tasarım özelliğidir.**

Dönemeyen Molekül

Sotorasib o kadar hacimli gruplara sahiptir ki kendi ekseni etrafında **dönemez**

(M)-Sotorasib Kazanır

Yalnızca **(M)-Sotorasib**, kansere neden olan mutant KRAS proteininin "gizli cebine" tam olarak girer ve proteini **kilitler**

(P)-Form Etkisiz

(P)-form bu cebe **giremez** — etki sıfırdır

İnsan Fabrikası mı, Hücre mi?

İnsan Fabrikası

Fabrikada sadece (M) formunu elde etmek için tonlarca kimyasal, yüksek enerji, kiral kromatografi cihazları ve karmaşık mühendislik yöntemleri gerekir

Hücre

Ribozomlarında her saniye binlerce proteini %100 saf "sol elli" amino asitlerden, oda sıcaklığında, suyun içinde, sessizce ve hatasız üretir

---

İnsanın en ileri teknolojisiyle bile zorlandığı işi, en basit hücre zahmetsizce gerçekleştirir. Bu uçurum, işi yapanın atomlar veya hücrenin kendisi olmadığını, onlara hükmeden sonsuz bir **Kudret** olduğunu akla getirir.

Capivasertib: Sekiz İhtimalden Tek Doğru

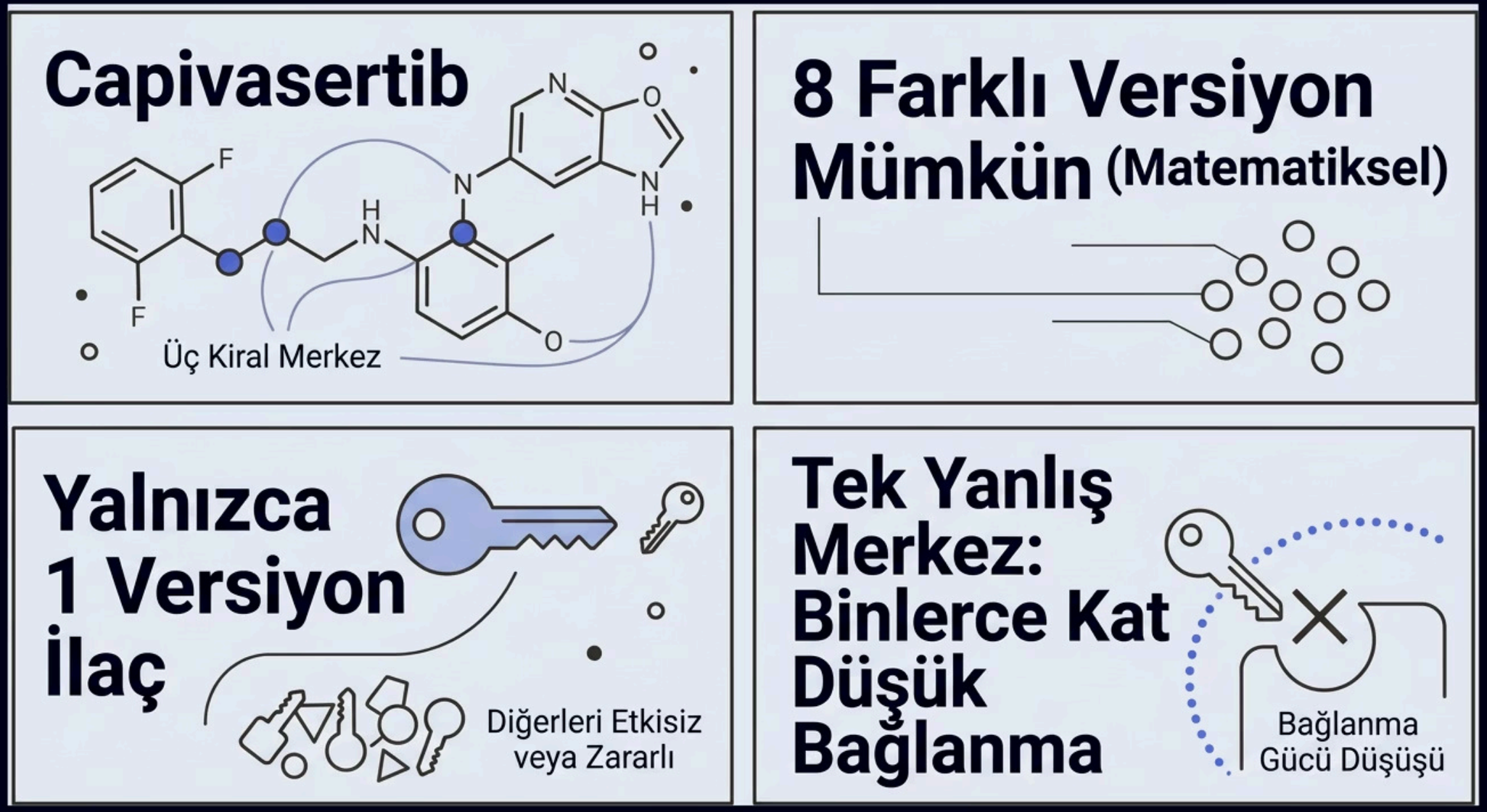

2023'te onaylanan meme kanseri ilacı **Capivasertib**, üç farklı kiral merkez taşır.

3

Kiral Merkez

Moleküldeki farklı kiral merkez sayısı

8

Olası Versiyon

Matematiksel olarak mümkün olan farklı form sayısı

1

Gerçek İlaç

Bu 8 versiyondan yalnızca 1 tanesi ilaçtır; diğerleri ya etkisizdir ya da zararlıdır

Biyolojik sistemlerde tesadüfe yer olmadığının, her noktanın milimetrik bir hesapla **tasarlandığının** kanıtı burada da karşımıza çıkar.

Homokiralite Problemi: Canlılık Neden "Tek Ellidir"?

Bilim dünyasında en zorlu açık sorulardan biri şudur: Cansız madde her zaman %50-%50 rasemik karışım üretirken, canlılık neden ve nasıl sadece tek elli moleküllerden oluşmuştur?

Öne sürülen teoriler sırayla çökmüştür:

Frank Modeli (Otokataliz)

Gerçek ortamda yan reaksiyonlar ve suyun etkisi her saflaşmayı anında bozar

Viedma Ripening

Katı kristalde işe yarar; hücrenin sıvı ortamına taşımak termodinamik olarak mümkün değildir

CISS Etkisi

Molekül yüzeyden ayrılınca suda tekrar rasemik karışıma döner; evrensel ve kalıcı bir mekanizma değildir

İstatistiksel İmkansızlık: 10^{-164}

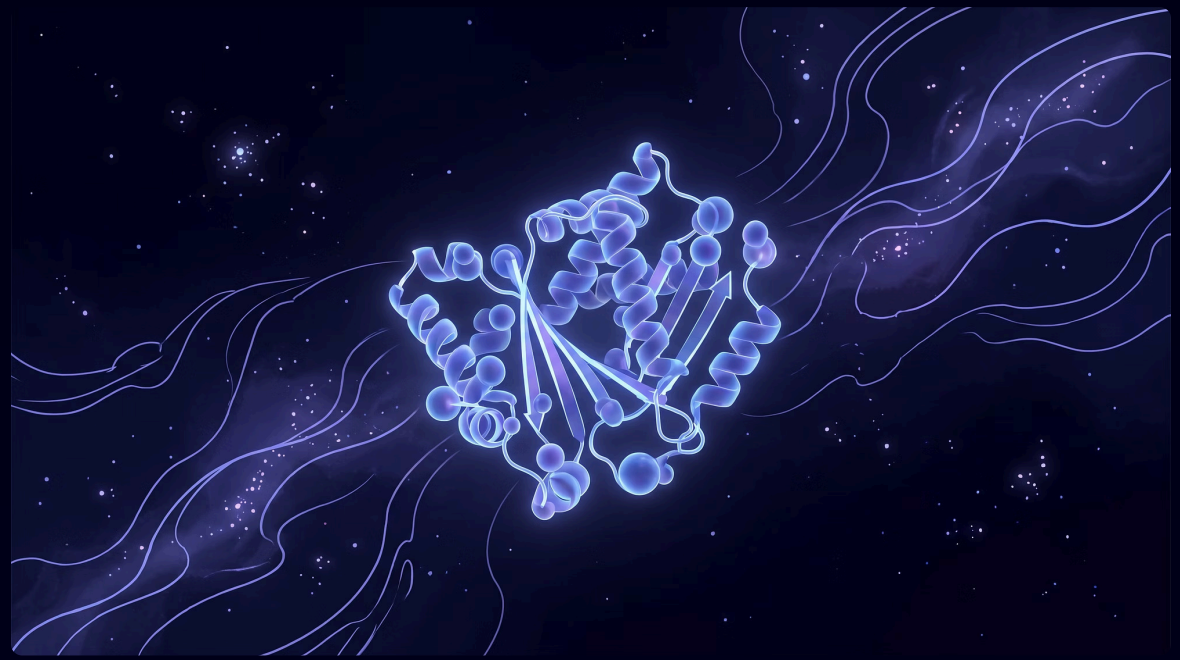

Yalnızca 150 amino asitten oluşan tek bir proteinin "ilkel çorba"da tesadüfen doğru şekilde oluşabilmesi için üç engelin aşılması gerekir:

⚠ Bu üçü çarpıldığında tek bir proteinin tesadüfen oluşma ihtimali **10^{-164}**'tür. Evrendeki tüm atom sayısı 10^{80}, evrenin başından beri geçen toplam saniye 10^{17}'dir. Tüm evren protein fabrikası olsa bile bu sayıya **ulaşılamaz.**

01

Yalnızca Peptit Bağı

Amino asitlerin yalnızca "peptit bağı" ile bağlanması → ihtimal: **10^{-45}**

02

L-Formu Zorunluluğu

Her birinin L-formunda (sol elli) olması → ihtimal: **10^{-45}**

03

Doğru Sıralama

Doğru sırayla dizilmesi → ihtimal: **10^{-74}**

Hammadde mi, Sanat mı?

Bir heykeltıraşın mermerden yonttuğu insan yüzünü düşün. Mermerin atomlarında "insan yüzü şeklinde olma" zorunluluğu yoktur — o şekil mermere **dışarıdan verilir.**

Laboratuvarda

Amino asitlerin atomlarında "sol elli olma" zorunluluğu yoktur; laboratuvarda her iki formu da oluştururlar

Canlılıkta

Ama canlılık yalnızca sol elli tuğlalarla inşa edilmiştir

Bu durum, homokiralitenin atomların bir özelliği değil, atomlara **yaptırılan bir nizam** (düzen) olduğunu gösterir. Maddeye, kendi tabiatında olmayan bir tercih **yöneltilmiştir.**

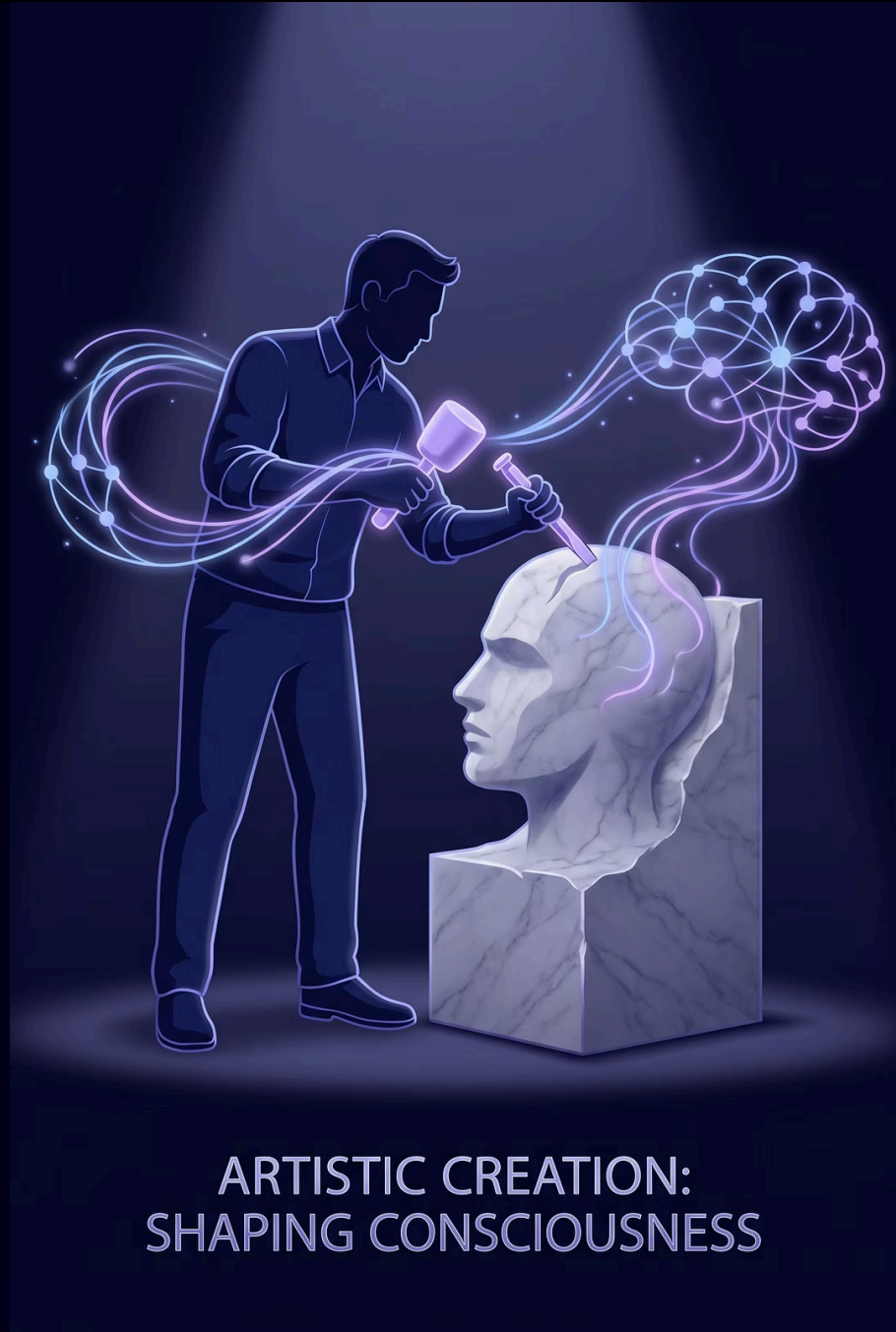

"Doğa Seçti" İfadesinin Eleştirisi

Ders kitaplarında sıkça geçen "Doğa, L-amino asitleri seçti" gibi ifadeler bilimsel açıklama değil, birer mecazdır.

Gayesi olan bir fiil, **faili olmayan** bir fiil olamaz.

Doğanın Sınırı

Doğa; atomlar, yasalar ve enerjiden ibarettir — iradesi, aklı ve görme yetisi yoktur

Seçim Nedir?

"Seçim" bir irade, bir bilgi ve bir amaç gerektirir

Gaye Delili

Seçilen şeyin (homokiralite) gelecekteki bir amaca (protein katlanması ve biyolojik işlev) hizmet etmesi, bu seçimin bir **Gaye** gözetilerek yapıldığını kanıtlar

Moleküler Kalite Kontrol: Chiral Proofreading

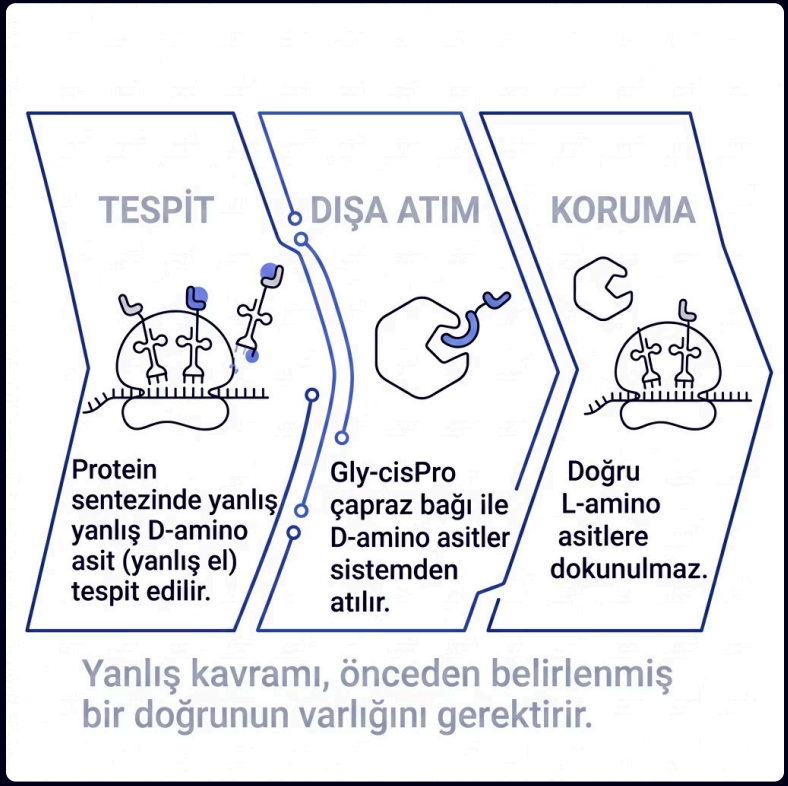

Hücre, bu muazzam düzeni korumak için kendi içinde bir denetim sistemi barındırır.

01

DTD Enzimi

DTD enzimi, protein sentezi sırasında yanlışlıkla araya giren D-amino asitleri (yanlış el) tespit eder ve sistemden atar

02

Gly-cisPro Çapraz Bağı

Bunu, üzerindeki **Gly-cisPro** adı verilen özel çapraz bağ sayesinde yapar

03

Doğruya Dokunmaz

Doğru olan L-amino asitlere ise **dokunmaz**

"Yanlış" kavramı, önceden belirlenmiş bir "doğru"nun, bir standardın ve bir planın varlığını gerektirir. Şuursuz atomların, sistemin bütününü öngörüp bir denetim mekanizması **kurması** mümkün değildir.

Atomların Sessiz Şehadeti: Genel Bakış

Bu derste incelenen her örnek, aynı gerçeğin farklı bir yüzünü gösterdi.

Karvon ve Limonen

Koku algımızdaki sanatlı detay — aynı atomlar, tamamen farklı anlamlar

Talidomid

Kiralite, "hayat" ile "ölüm" arasındaki ince çizgidir; insan müdahalesinin sınırı vardır

Sotorasib ve Capivasertib

İnsan aklı bu düzeni taklit etmekte zorlanır; hücre ise zahmetsizce gerçekleştirir

10^{-164} İhtimali

Canlılık, maddeye "rağmen" ve maddeye "hükmedilerek" inşa edilmiştir

> Kiralite, kuru bir geometrik detay değil; varlığın hamuruna karılmış bir **Kasıt** ve **İrade** mührüdür.